

Hanefî Fakihî Olarak Burhânülislâm ez-Zernûcî ve *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allim* Başlıklı Eseri*

Öz: Çalışma, Mâverâünnehir bölgesinde yetişen Hânefî fakihî Burhânülislâm ez-Zernûcî (ö. 593/1196 sonrası) ve onun *Ta'limü'l-müte'allim* başlığını taşıyan eseri hakkındadır. Kitap, eğitim alanında yazılan ilk eserlerden olması bakımından önemlidir. Kitabın mukaddimesinde ifade edildiği üzere müellif, ilim yoluna girenlerin yaptığı hataları görmüş, onların neden amaçlarına ulaşamadıklarını tespit etmiş ve bu yolun nasıl tahsil edilmesi gerektiği üzerine eğilmiştir. Bir diğer ifade ile Zernûcî, eğitimin ahlaki boyutuna yönelmiştir. Bununla birlikte Zernûcî, dönemin önemli Hanefî fakihlerinin öğrencileri arasındadır. Fakat bu özelliğinden çok eğitim konulu kitabı ile tanınmaktadır. Araştırmanın üzerine inşa edildiği problem de Zernûcî'nin fakih kimliğinin eserinde ve eğitim anlayışında ne kadar etkili olduğu Zernûcî'nin öğrencilerin asıl niyetlerinin ne olması gerektiğini açıklayan ve bu yolculuklarında neyi nasıl yapmaları gerektiğine cevaplar sunan *Ta'limü'l-müte'allim* adlı eseri üzerinden Zernûcî'nin fıkha bakışı, kendisinin ve döneminin eğitim anlayışını modellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî, Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim*, Ahlak, Eğitim.

Burhan al-Islam al-Zarnuji as a Hanafi Jurist and His Work *Ta'lim al-Muta'allim tariq at-Ta'allum*

Abstract: The study will be about Burhan al-Islam al-Zarnuji (d. after 593/1196), a Hanafi scholar who grew up in the aforementioned environment, and his work titled *Ta'lim al-Muta'allim*. Although the work was one of the first written about education and the author had a legalistic side to him, it had a significant impact on the audience it addressed. The most significant proof for this is the fact that we have vast number of manuscript copies of this work in our present libraries. Another feature of the book increases the attractiveness of the work. Which is, as stated in the preface of the author, the author saw the mistakes made by those who entered the path of knowledge, diagnosed why they could not achieve their goals, and focused on how the path should be pursued. In other words, Zarnuji turned towards the moral dimension of education. The aim of the study is to examine the moral aspect of education from the perspective of a jurist and to share it with today's researchers. The importance of the research subject lies precisely at this point. Because, the answer of what should be the real intentions of Muslim researchers and the goals they want to achieve is explained in this work. It is also explained how to enter and follow the path of knowledge. In the research, literature review and evaluation of scanned data methods will be used. First of all, the few translations information about Zarnuji, the author of *Ta'lim al-Muta'allim*, will be examined and the information obtained from the books of tanat will be compiled. Later, the current edition of the work will be carefully reviewed. If necessary, two famous commentaries will be examined. In addition, previous translations and academic studies on the work will be briefly mentioned.

Keywords: Hanafi, al-Zarnuji, *Ta'lim al-Muta'allim*, Morality, Education.

Muhammed
Ferruh
ORUÇ

* Çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 07-09 Ekim 2021 tarihleri arasında çevrimiçi olarak gerçekleştirilen *II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumunda* sunulan "Hanefî Fakihî Bir Eğitimci Olarak Burhânülislâm ez-Zernûcî (v. VI/XII yy) ve Ahlak Eğitimi" başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-Posta: muhammedforuc@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2246-6579>

Giriş

Din, insan hayatının tamamı ile ilgilenmekte ve onu düzenlemektedir. İnanç, pratik hayat diyebileceğimiz amel ve bu ikisinin ruhu olarak ahlak, hayatın üç ana kolunu oluşturmaktadır. İslam âlimleri de bu üç alana her daim duyarlı olmuşlar ve hem tedris hem de telif faaliyetleri ile büyük bir medeniyetin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Dinin koyduğu kuralları hukukun müeyyide gücü ile desteklemişler ve ahlak ile bunların içselleştirilmesine gayret göstermişlerdir.¹

İnsanın gelişimi açısından zorunlu olan eğitim, bireyin hayat boyu gereksinim duyacağı bilgi ve becerilerin kendisine kazandırılmasını ifade etmektedir.² Bu bilgiler kişiye aile, cemaat gibi içinde bulunduğu zümrelerde kazandırıldığı gibi belirli kurallar dikkate alınarak muayyen kurumlarda da verilmektedir.³ Eğitim, toplumun en küçük yapıtaşı olan bireyi değiştirmesi ve geliştirmesi sebebiyle toplum açısından son derece önemlidir. Buna dayanarak kurumsal çerçevede verilen eğitim, çocukluk döneminden başlatılarak tasarlanmakta ve şekillendirilmektedir. Sağlıklı bir eğitimin nasıl planlanacağı, eğitimcilerin ne gibi özelliklere sahip olacağı, öğrencilerin süreçte nelere dikkat edeceği gibi eğitimi ilgilendiren ahlaki konular daima Müslüman eğitimcilerin üzerinde durduğu hususlar arasında olmuştur.⁴

Fethinden itibaren İslam dini ile yakından tanışan Orta Asya halkları da eğitim konusuna kayıtsız kalmamışlar ve bu alandaki gelişime katkı sağlamışlardır. Özellikle Mâverâünnehir Hanefî-Mâtürîdî çevresinde yetişen birçok ismi burada saymak mümkündür. Bu bölgede yetişen âlimler, Mâtürîdî akaidi ve Hanefî fıkhı üzerine yaptıkları tedris ve telif faaliyetleri ile Orta Asya coğrafyasında değerli bir ilmî mirasın oluşmasına katkı sunmuşlardır. Hicri IV-VIII asırları içerisine alan zaman diliminde Mâverâünnehir bölgesi bu gelişime, tabiri yerinde ise, merkez olmuştur.⁵

Bu bağlamda çalışma, Zernûcî'nin eğitimin ahlaki boyutu ile ilgili hazırladığı *Ta'limü'l-müte'allim* isimli kitabını merkeze almaktadır. Müellif, Hanefî mezhebinin önemli merkezlerinden Mâverâünnehir bölgesi medreselerinde döneminin

1 Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 47–49.

2 Abdullah Özbek, "Din Eğitimi ile İlgili Temel Kavramlar", *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, ed. Mehmet Emin Ay (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 4.

3 Ziya Kazıcı, "Eğitim", *Temel İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 2/366-367.

4 Eğitim konusunu önceleyen eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Çağırıcı, "Âdâb-ı Ders", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/335.

5 Mâverâünnehir bölgesinde Hanefî mezhebinin yerleşmesi ve gelişmesine katkı sağlayan âlimler hakkında bilgi için bk. Muhammed Ferruh Oruç, *Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Etkileşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği* (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2021), 100–122.

meşhur fakihlerinden tahsil görmüş bir âlimdir. Sözü edilen eser, içeriğindeki bazı rivayetler sebebiyle eleştirilere konu olsa da yazıldığı dönemdeki eğitim hayatına, insanların buna verdikleri öneme, yükledikleri anlama ışık tutması açısından değerlidir. Modern yaklaşımlar ile şekillenen günümüz eğitim anlayışının eksik bıraktığı manevi ve ahlaki değerleri barındırıyor olması kitaba ayrı bir anlam kazandırmaktadır. Bununla birlikte bugünün öğrencileri yarının eğitimcileri olacakların ihmal etmemesi gereken bilgiler barındırmaktadır.

Çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte konuya dair genel bilgiler sunulduktan sonra ilk bölümde Zernûcî'nin hayatı, hocaları ve yetiştiği dönem ele alınmaktadır. İkinci bölümde *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm* ile eser üzerinde yapılan diğer çalışmalar tanıtılmaktadır. Ayrıca eser hakkında Türkiye'de oluşan alanyazının değerlendirilmesi bu bölümde ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise seçilen bazı örnekler ile Zernûcî'nin fikhî ve ahlaki tercihleri ortaya koyulmaktadır. Böylelikle Zernûcî'nin eğitimci yönü ile birlikte aynı zamanda sahip olduğu fakih kimliği ortaya koyulmaktadır. Genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile çalışma sona ermektedir.

1. Burhânülislâm ez-Zernûcî (ö. 593/1196 sonrası)

Bu başlık altında öğrenen tarafından eğitimi ele alan *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm*'ün yazarı Zernûcî'nin hayatı, hocaları ve yaşadığı dönem hakkındaki bilgiler sunulmaktadır.

1.1. Hayatı

Tabakat kaynaklarında hakkında çok kısıtlı bilgi bulunan Zernûcî'nin tam ismi, doğduğu yer, tarih hatta vefat tarihi ile ilgili bilgilere ulaşılamamaktadır. Zernûcî nisbesi ile birlikte Burhânülislâm ya da Burhânüddîn lakapları ile tanındığı kaynaklarda geçmektedir.⁶

6 Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısri Kureşî, *el-Cevâhirul-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, ed. Abdülfettâh Muhammed Hulv (Gize: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İlân, 1993), 4/364-365; Mahmud b. Süleyman Kefevî, *Ketâibu d'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebî'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, ed. Saffet Köse vd. (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017), 3/150-151; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru's-Saâde, 1324), 54; Yusuf Ziya Kavakcı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1976), 262.

Zernûcî nisbesini, Mâverâünnahir bölgesinde yer alan ve aynı isimle bilinen tarihi yerleşim yerinden almaktadır.⁷ Hamevî (ö. 626/1229), kelimenin ilk harfi ötreli olarak Zürnûc şeklinde okunduğu bilgisine yer vermektedir.⁸

1.2. Hocaları

Zernûcî, eserinin muhtelif yerlerinde, hocalarını anmaktadır. Sedîdüddîn et-Tirâzî⁹ (ö. 570/1174 civarı), Rûknüislâm İmamzâde¹⁰ (ö. 573/1177), Kıvâmüddîn es-Saffâr¹¹ (ö. 576/1180), Şerafüddîn el-‘Akilî¹² (ö. 576/1180), Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî¹³ (ö. 587/1191), Fahrüddîn Kâdîhan¹⁴ (ö. 592/1196), Burhânüddîn

- 7 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Hamevî, *Mu‘cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1977), 3/139; Ebü'l-Fezâil Safiyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâsîdü'l-ittilâ‘ ‘alâ esmâ‘i'l-emkine ve'l-bikâ‘*, ed. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 2/664.
- 8 Hamevî, *Mu‘cemü'l-büldân*, 3/139.
- 9 Ebü'r-Ridâ Sedîdüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ali b. Ebî Ali el-Hüseyn b. Yûsuf et-Tirâzî hakkında bilgi için bk. Ebû Sa‘d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr Sem‘ânî, *el-Ensâb*, ed. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1962), 9/57-58; Hamevî, *Mu‘cemü'l-büldân*, 4/27; Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/363-364; Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsirüddîn, *Tavzihu'l-Müştebih fi zabtı esmâ‘i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, ed. Muhammed Naîm Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 6/25.
- 10 Ebü'l-Mehâsin Rûknüislâm İmamzâde Muhammed b. Ebî Bekir İbrâhîm eş-Şargî el-Buhârî hakkında bilgi için bk. Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/103-104; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî İbn Kutluboğa, *Tâcüt-terâcim* (Bağdat: Matbaatü'l-Âni, 1962), 60; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 2/397-406; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 161.
- 11 Ebü'l-Mehâmid Kıvâmüddîn Hammâd b. İbrâhîm b. İsmâil es-Saffâr el-Ensârî hakkında bilgi için bk. Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/145-146.
- 12 Ebû Hafis Şerafüddîn Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/667-668. el-Ensârî el-‘Akilî hakkında bilgi için bk.
- 13 Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî hakkında bilgi için bk. Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 4/25-30; İbn Kutluboğa, *Tâcüt-terâcim*, 84-85; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 2/485-489; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 53; Oruç, *Hanefi Mezhebinin Mezhep İçi Etkileşimi: Bağdat ve Orta Asya Örneği*, 111.
- 14 Fahrüddîn Kâdîhan el-Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Özcendî el-Fergânî hakkında bilgi için bk. Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/93-94; İbn Kutluboğa, *Tâcüt-terâcim*, 22; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 2/549-557; Takıyyüddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî Temîmî, *et-Tabâkâtüs-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, ed. Abdülfettâh Muhammed Hulv (Riyad: Dâru'r-Rifâi, 1983), 3/116-117; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye fi esmâ‘i'l-Hanefiyye*, ed. Abdülmuhsin Abdullah Ahmed (Bağdat: Dîvânü'l-Vakfî's-Senî, 2009), 1/407; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-be-*

el-Mergînânî¹⁵ (ö. 593/1197), Ruknüddîn el-Fergânî¹⁶ (ö. 594/1198) ve Radiyyüddîn en-Nîsâbü'rî¹⁷ (ö. 617/1220) bu isimlerdendir. Ancak Mergînânî'ye ait nakillerin çoğunluğa sahip olması ve hocası tazim ifadeleri ile anması Zernûcî'nin daha çok Mergînânî'den istifade ettiğine delil teşkil etmektedir. Aynı şekilde Kefevî (ö. 990/1582), Zernûcî'ye on ikinci ketîbede yer verdikten sonra Hanefî fikhîni tahsil ettiği iki hocasının ismini anmaktadır. Bu isimlerin ilki Kâdîhan diğeri ise Mergînânî'dir.¹⁸ Bayraktar ise Kefevî'nin Zernûcî'yi yirmi birinci tabaka isimleri arasında saydığını belirtmektedir.¹⁹ On iki ve yirmi bir sayılarının rakamsal ilişkisi dikkate alındığında bu aktarımın isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hocalarının Hanefî mezhebi açısından sahip oldukları konum, Zernûcî'nin Mâverâünnehir bölgesinde yetişen Hanefî âlimler arasında bulunduğunu gösteren yeterli bir örnektir.

1.3. Yaşadığı Dönem

Doğum ve vefat tarihlerini bize ulaştıran nakiller bulunmamaktadır. Dolayısıyla yaşadığı tarih aralığı ile ilişkili söylemler, kendilerinden eğitim aldığını ifade ettiği hocaları hakkındaki bilgilerden yola çıkılarak ulaşılan varsayımlardır. Aynı şekilde hayatını geçirdiği bölge de hocalarının bulunduğu coğrafyalar dikkate alınarak çıkarılmaktadır. Bunun yanında eserinde hocasını "Allah rahmet etsin" gibi dua cümleleri ile anıyor olması Zernûcî'nin 593/1196 sonrasında vefat ettiğini düşündürmektedir.²⁰

hiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye, 64–65; Kavakcı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, 126–128; Oruç, *Hanefî Mezhebinin Mezhep İçî Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği*, 107–108.

- 15 Ebü'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî hakkında bilgi için bk. Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/627-629; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 42; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 3/5-21; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 141–144; Kavakcı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, 131–135; Ahmet Özel, *Hanefî Fikhî Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 86–88; Oruç, *Hanefî Mezhebinin Mezhep İçî Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği*, 115.
- 16 Ruknüddîn el-Edîbü'l-Muhtâr Muhammed b. Ebî Bekr b. Yûsuf el-Fergânî hakkında bilgi için bk. Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/104.
- 17 Ebü'l-Hasan Radiyyüddîn el-Müeyyed b. Muhammed b. Ali et-Tûsî en-Nîsâbü'rî hakkında bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân mim mâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-'ayân*, ed. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1978), 5/345-346.
- 18 Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 3/150-151.
- 19 Mehmet Faruk Bayraktar, "Zernûcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/294.
- 20 Zernûcî'nin vefatı hakkındaki farklı tarihler için bk. Bayraktar, "Zernûcî", 44/294.

Bu bilgiler doğrultusunda Zernûcî'nin hicri altıncı yüzyılın ikinci yarısı ile yedinci yüzyılın ilk yarısı arasında Mâverâünnehir bölgesinde yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Ta 'lîmü'l-müte 'allim tarîka't-te 'allüm

Zernûcî'nin bugün elimize ulaşan yegâne telifi olan *Ta 'lîmü'l-müte 'allim tarîka't-te 'allüm* hakkındaki bilgilere izleyen başlıkta yer verilmektedir.

2.1. Eserin İçeriği ve Önemi

İslam eğitim geleneğine ışık tutan bilgiler, Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *Miftâhu's-sa 'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû 'âti'l- 'ulûm'u* gibi genel nitelikli eserlerde yer aldığı gibi müstakil kitaplarda da bulunmaktadır. Zernûcî'nin *Ta 'lîmü'l-müte 'allim*'i konusunu eğitim alanına tahsis etmiş klasik kaynaklar arasında sayılmaktadır.²¹ İçeriği ve mazhar olduğu ilgi bakımından kitabın alanında önemli bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Kütüphanelerimizde eserin çok sayıda yazma nüshasının bulunması ise bunu desteklemektedir. Ayrıca kitap hakkında bilgi veren bütün kaynaklar *Ta 'lîmü'l-müte 'allim*'in hacim olarak küçük ancak içerik açısından son derece faydalı olduğuna vurgu yapmaktadır.²² Kitabın yazarına aidiyeti konusunda herhangi bir eleştiri bulunmamaktadır. Zira yazar hakkındaki sınırlı bilgiler, onun bu eseri ile ilgilidir.

Eğitimin öğrenci yönüne eğilen kitap, mukaddime ile yazarın fasıl olarak isimlendirdiği on üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddimedede kitabın yazılış amacı ve isimlendirilişi hakkında bilgiler verilmektedir. Burada Zernûcî, ilim yoluna giren öğrencileri izlediğini ve ilmin semeresini elde edemediklerini müşahade ettiğini belirtmektedir. Bunu ise öğrencilerin öğrenim yolunda yaptıkları hatalara ve öğrenimin şartlarına riayet etmemelerine bağlamaktadır. Bu sebeple kitaplardan okuduğu ve hocalarından duyduğu hakikatleri öğrencilere açıklamak istediğini dile getirmektedir.²³ Takip eden bölümler ise eğitim sürecine ayrılmıştır.

21 Çağırıcı, "Âdâb-ı Ders", 1/335.

22 Kureşî, *el-Cevâhirul'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 4/365; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 3/150; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, ed. Mehmet Şerefettin Yaltkaya - Ahmed Rifat Bilge (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/425.

23 Burhânüddîn Zernûcî, *Ta 'lîmü'l-müte 'allim tarîka't-te 'allüm*, ed. Mervân Kabbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1981), 57.

İlk fasıl, ilim ve fazileti hakkındadır. Zernûcî önce öğrenilmesi gereken bilgileri sıralamakta ve bunların hükmünü açıklamaktadır. Burada tevekkül, haşyet gibi hasletlerin yanında kibir gibi nefsi hastalıkların öğrenilmesi ile birlikte duaya devam edilmesini vurgulaması ilim, amel, ahlak birlikteliğine verdiği önemi göstermektedir.²⁴

İkinci fasılda, ilim yolcusunun niyetini neye bağlaması gerektiğine değinmektedir. Fani olan dünyevi faydaların değil ebedi olan uhrevi gayelerin güdülmesini öğütlemektedir. Bu fasılda da ahlaki açıdan tevazuun önemi ile tamahkarlığın vereceği zararlar dile getirilmektedir.²⁵

Üçüncü fasılda, hangi ilimlerin tahsil edilmesi gerektiği, dersine iştirak edilecek hocada ve ders arkadaşında aranacak özellikler işlenmektedir. Bu fasılda da ahlaki olarak meşveret ve sabır konularının önemi anlatılmaktadır.²⁶

Dördüncü fasılda ise ilmin ve âlimlerin üstünlüğü konusu ele alınmaktadır. Burada öğrencinin ilmin veya hocasının şerefine karşı hürmetsizliğinin onu ilimden alıkoyacağı dile getirilmektedir. Ayrıca kibir gibi nefsi hastalıkların insanı ilimden mahrum bırakacağı da ifade edilmektedir.²⁷

Beşinci fasılda, eğitimde ciddiyet, süreklilik ve hedeflerin yüksek tutulmasının önemine dikkat çekilmektedir. Öğrencinin geceleyin fazla uyumaması ve tembelliğe sebep olmaması için çok yememesinin önemine dikkat çekilmektedir.²⁸

Altıncı fasılda ise ilk derse çarşamba günleri başlanmasının daha bereketli olacağına işaret edilmektedir. Aynı şekilde Burhânüddîn el-Mergînânî'nin de öğrencilerini yeni derslerine çarşamba günü başlatmayı âdet edindiğine değinilmektedir. Yeni başlayanlar için iki defa tekrar edilmekle kolayca kavranacak miktarın yeterli olduğu, ilerleyen günlerde bu miktarın azar azar artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Tam manasıyla anlaşılan dersin ise olabildiğince çok tekrar edilmesinin faydalı olduğu belirtilmektedir. Bu metodun takip edilmemesinin öğrenciyi usanç ve tembellik gibi sorunlarla karşı karşıya bırakacağı anlatılmaktadır. Bununla birlikte öğrencinin tevazuu ve duayı terk etmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin aşırıya kaçmadan ilmi meseleleri aralarında münazara etmelerinin son derece faydalı olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte bu nimetleri verene şükürün terk edilmemesi gerektiğinin ayrıca altı çizilmektedir.²⁹

24 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 59–65.

25 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 66–70.

26 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 71–77.

27 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 78–87.

28 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 88–98.

29 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 99–112.

Yedinci fasılda, öğrencinin daimî olarak tevekkül hâlinde bulunması ve rızık endişesine kapılmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Öğrenciye hayır işlerinde çalışması, kaçırdıkları için üzülmemesi, olabildiğince az dünyevi ilişki kurması ve ilim yolunda karşılaşılabilecek zorluklara karşı sabır göstermesi tavsiye edilmektedir.³⁰

Sekizinci fasılda, eğitim hayatının sona ermeyeceği ifade edildikten sonra hangi vakitlerde ders çalışmanın daha faydalı olduğu dile getirilmektedir. Buna göre gençlik çağının başları, sabahın az evveli ile akşam ve yatsı arasının ders açısından daha verimli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca çalışılan bir konuda bıkkınlık meydana gelirse farklı bir alana yönelmenin bu olumsuz durumu ortadan kaldıracığı belirtilmektedir.³¹

Dokuzuncu fasılda, öğrencilerin birbirlerine karşı şefkatli olmaları, haset ve sû-i zan beslememeleri gibi birtakım ahlaki konularının önemi işlenmektedir.³²

Onuncu fasılda, ilim yoluna giren kişinin her zaman öğrenme peşinde olması gerektiği anlatılmaktadır. Bunun yolunun ise eski ders notlarının bulunduğu defteri ile kalem ve boş kâğıdı her zaman yanında hazır tutmasından geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca çok uyumamak ve gûnahtan sakınmak ile bilinen hocaların derslerini fırsat bilmek, ilim açısından son derece önemli olarak nitelenmektedir.³³

On birinci fasılda, öğrenim süresince takvanın tercih edilmesi konusu ele alınmaktadır. Öğrencinin hangi fiillerinin bu kapsama girdiği de yine bu bölümde incelenmektedir.³⁴

On ikinci fasılda, ezberlemeyi kolaylaştıran etkenler ile unutmaya sebep olan şeyler tanıtılmaktadır. Derse devam etmek, az yemek, gece nafilâ namaz kılmak, mushafa bakarak Kur'ân okumak, Hz. Peygamber'e (a.s.) salâtüselâm getirmek hafızayı takviye eden temel unsurlar arasında sayılmaktadır. Unutkanlığa sebep olan şeyler arasından çok günah işlemeye ve dünyaya gereğinden fazla gönül bağlamaya yapılan vurgu göze çarpmaktadır.³⁵

On üçüncü ve son fasılda ise sağlığı ve bedenini kuvvetini artıracak şeyler ile ömrün ve ilmin bereketini ortadan kaldıracak fiillere işaret edilmektedir. Bunlar ara-

30 Zernüci, *Ta 'limü'l-müte 'allim tarika't-te 'allüm*, 113–116.

31 Zernüci, *Ta 'limü'l-müte 'allim tarika't-te 'allüm*, 117–118.

32 Zernüci, *Ta 'limü'l-müte 'allim tarika't-te 'allüm*, 119–122.

33 Zernüci, *Ta 'limü'l-müte 'allim tarika't-te 'allüm*, 123–125.

34 Zernüci, *Ta 'limü'l-müte 'allim tarika't-te 'allüm*, 126–129.

35 Zernüci, *Ta 'limü'l-müte 'allim tarika't-te 'allüm*, 130–133.

sında yalan söylemenin, günah işlemeye düşkünlüğün, sabah güneş doğduktan sonra uyumanın hem ilmin hem de hayatın bereketine engel olduğuna işaret edilmektedir.³⁶

Tablo: Zernûcî'nin belirlediği bölüm başlıkları

1. Fasil	İlmin ve fikhın mahiyeti ile fazileti
1. Fasil	Öğrenim esnasında niyet
1. Fasil	İlmin, hocanın, ders arkadaşının seçimi ve eğitim yolunda sebat
1. Fasil	İlim ve ilim ehlini tazim
1. Fasil	Ciddiyet, devamlılık ve âlî himmet
1. Fasil	İlk derse başlama, miktarı ve sıralaması
1. Fasil	Tevekkül
1. Fasil	Tahsil zamanı
1. Fasil	Şefkat ve nasihat
1. Fasil	İstifade
1. Fasil	Öğrenme zamanında vera'
1. Fasil	Ezberle ve ezberlenen şeylerin unutulmasına sebep olan şeyler
1. Fasil	Rızıkı celbeden ve rızka engel olan şeyler ile ömrü bereketlendiren ve buna engel olan şeyler

2.2. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Öğrencilerin ilgisini çeken kitap, üzerine yeni çalışmalar hazırlayan âlimlerden de yoğun bir teveccüh görmüştür. Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâîl³⁷ (ö. 960/1552) tarafından kaleme alınan *İrşâdü't-tâlibîn fi Ta'limi'l-müteallim* başlıklı Türkçe tercüme, eser üzerine yapılan eski tarihli çalışmalardan birisidir. *Şerhu Ta'limü'l-müte'allim*, III. Murad devri âlimlerinden İbrâhîm b. İsmâîl³⁸ (ö. 996/1587 sonrası) tarafından kaleme alınan bir diğer çalışmadır. Yine İsmâîl Niyâzî'nin³⁹ (ö. 1275/1858 [?]) *Tefhîmü'l-mütefehhim 'alâ Ta'limi'l-müte'allim* isimli şerhi, eser üzerine hazır-

36 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm*, 134–140.

37 İbn İsrâîl Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâîl er-Rûmî el-Hanefî es-Sûfî el-Amâsî hakkında bilgi için bk. Babanzâde İsmâîl b. Mehmed Emîn b. Selîm Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin es-mâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, ts.), 1/620.

38 İbn İsmâîl olarak anılan İbrâhîm b. İsmâîl hakkında bilgi için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/425.

39 İsmâîl b. Osman b. Bekr en-Niyâzî eş-Şumnevî el-Osmanpazarî hakkında bilgi için bk. Mehmed Tâhir b. Rifat Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 2/48.

lanan kaynaklardandır. Eser, müstakil olarak da mezkûr iki şerhi ile birlikte de defalarca neşredilmiştir.

Ta 'lîmü'l-müte 'allim'in modern dönemde de araştırmacıların dikkatini çektiği görülmektedir. Bunların bir kısmı eserin Türkçe çevirileri⁴⁰ şeklinde iken bazıları akademide hazırlanan tez ve makale özelliğine sahiptir. Bu çalışmada da Zernûcî ve eseri hakkında Türkiye'de oluşan yazın dikkate alınmıştır. Bunların en eskisi Mehmet Tütüncü'nün "Türk İslâm Eğitimsi Zernûcî" başlığını taşıyan doktora tezidir.⁴¹ Hayati Tetik tarafından kaleme alınan "Zernûcî ve *Ta 'lîmü'l-müte 'allim*'de Eğitim-Öğretim" başlıklı yüksek lisans tezi⁴² bir diğeridir. Ruken Yaşlı'nın "Eğitim İlke ve Yöntemleri Bakımından Zernûcî'nin '*Ta 'lîmü'l-müte 'allim*' Adlı Kitabının Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezi, Zernûcî ve kitabı üzerine yapılan çalışmalar arasındadır.⁴³ Emine Keskiner'in "Zernûcî'nin Tûsî'ye Eğitim Açısından Etkisi Üzerine Bir İnceleme (Talîmu'l-müteallim fi tarîki't-teallüm-Âdâbu'l-müteallimîn Örneği)" başlıklı makalesi,⁴⁴ eğitim konusunu merkeze alan karşılaştırmalı bir çalışmadır. Keskiner, iki eserin mukayesesini yaptıktan sonra Nasîruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Âdâbu'l-müte 'allimîn* isimli kitabının Hanefilik ile ilgili kısımları çıkarılmış *Ta 'lîmü'l-müte 'allim* olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cemal Tosun "Bir Hanefî Âlimi Burhaneddin Zernûcî'nin Eğitim Görüşleri" başlıklı tebliğinde⁴⁵ eserin Arapça metni ile mevcut Türkçe çevirilerini esas alarak Zernûcî'nin *Ta 'lîmü'l-müte 'allim*'de ortaya koyduğu öğrenme ilkelerini analiz etmektedir. Kübra Kamer Ekici'nin "İbn Sahnun ve Zernûcî'ye Göre Din Eğitiminde Kullanılacak Yön-

40 *Ta 'lîmü'l-müte 'allim* üzerine yapılan Türkçe çevirilerden ikisi şunlardır: Burhanuddin ez-Zernûcî, *Ta 'lîmü'l-müte 'allim (İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu Metin, Tercüme, Şerh)* çvr. Y. Vehbi Yavuz, (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1995); Zernûcî, *Ta 'lîmü'l-müte 'allim (Tercümesi ve Arapçası)* çvr. Mustafa Köseoğlu (İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2015).

41 Mehmet Tütüncü'nün tezi basılmıştır. Mehmet Tütüncü, *Türk-İslâm Eğitimsi Zernûcî (Batılı Eğitimcilerle Mukayeseli Olarak)* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991).

42 Hayati Tetik, "Zernûcî ve *Ta 'lîmü'l-müte 'allim*'de Eğitim-Öğretim" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991).

43 Ruken Yaşlı, "Eğitim İlke ve Yöntemleri Bakımından Zernûcî'nin '*Ta 'lîmü'l-müte 'allim*' Adlı Kitabının Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007).

44 Emine Keskiner, "Zernûcî'nin Tûsî'ye Eğitim Açısından Etkisi Üzerine Bir İnceleme (Talîmu'l-müteallim fi tarîki't-teallüm-Âdâbu'l-müteallimîn Örneği)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2015): 95-116.

45 Cemal Tosun, "Bir Hanefî Âlimi Burhaneddin Zernûcî'nin Eğitim Görüşleri", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdîlik- Kitabı* içinde. Bu bildiri Kastamonu'da 05-07 Mayıs 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdîlik- Sempozyumu*'nda sunulmuştur. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 548-555.

tem ve Teknikler" başlıklı makalesi⁴⁶ de iki önemli Müslüman eğitimciyi birlikte mukayeseli İslam eğitim araştırmalarındandır. M. Raşit Elmas'ın "Ta'îlimü'l-müte'allim, Yazar: İmam Burhaneddin ez-Zernuci (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2008)" başlıklı çalışması⁴⁷ ise kitap değerlendirmesi özelliği taşımaktadır.

Zernûcî ve kitabı üzerinde yapılan güncel araştırmaların ortak özellikleri konuya din eğitimi penceresinden yaklaşımlarıdır. Bazıları sadece Ta'îlimü'l-müte'allim eseri üzerine yoğunlaşırken bazıları ise eğitim alanında eser veren İbn Sahnûn (ö. 256/870) ve Tûsî gibi diğer isimler ile karşılaştırma yolunu tercih etmiştir. Çalışmamız ise Zernûcî'nin eğitimciliğinden ziyade fakih kimliğinin izlerini araştırması ve karşılaşılan örnekler üzerinden bunu açıklaması ile ayrılmaktadır. Araştırma, Zernûcî yalnızca eğitimci midir yoksa fakih kimliği de bulunmakta mıdır; bu özelliklerinden hangisi diğerinden daha baskındır problemlerine yönelmektedir.

3. Zernûcî'nin Eseri Ta'îlimü'l-müte'allim'den Örnekler

Zernûcî, kitabının ilk faslında ilim ve fıkıh kavramlarını ayrı ayrı tanımlamış olmasına rağmen bölüme tayin ettiği başlık ile ilim ve fıkıhın birbirinden farklı olmadığına işaret etmektedir. Öğrenilmesi gereken bilgileri tasnif edip bu bilgilerin dini hükümlerini açıklamaktadır. Bununla birlikte öğrencinin ilim yolundan kendisini alıkoyacak manevi hastalıkları tanıyıp onlardan korunması ile dua ve yakarışı ihmal etmemesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.⁴⁸ Bu noktalar Zernûcî'nin fıkıh ve tasavvufu harmanlayan bir yaklaşıma sahip olduğunu anlatmaktadır.

Kişinin hocasına karşı sergilemesi gereken tutum, *ilmin üstünlüğü* konusu içinde ele alınmaktadır. Bunlar arasında hocasının önünde yürümemesi, hocası izin vermedikçe konuşmaması ve kalktığı zaman hocasının yerine oturmaması gibi davranışlar sayılmaktadır. Ayrıca içerdikleri bilgilere nazaran öğrencinin kitaplara karşı da hassas yaklaşması gerektiği dile getirilmektedir. Dini kitapların abdestsiz olarak ele alınmaması ve üzerlerine başka bir eşyanın konulmaması konunun diğer örnekleridir. Yine Şemsüleimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) eski bilgilerini tekrar ettiği bir dönem ishal hastalığına yakalandığını, her abdest bozduğun-

46 Kübra Kamer Ekinci, "İbn Sahnun ve Zernuci'ye Göre Din Eğitiminde Kullanılacak Yöntem ve Teknikler", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5/2 (2019): 367-412.

47 Muhammed Raşit Elmas, "Ta'îlimü'l-müte'allim, Yazar: İmam Burhaneddin Ez-Zernuci (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2008)", *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021): 266-274.

48 Zernûcî, *Ta'îlimü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm*, 59-65.

da tekrar abdest aldığını nakletmektedir.⁴⁹ Zernûcî'nin getirdiği bu örnek ilim/fıkıh ve ahlak arasındaki ilişkiyi açıklaması bakımından anlamlıdır.

Öğrencinin fıkıh eğitiminde başarılı olabilmesi üç kişinin konuya ciddiyetle yaklaşmasına bağlı olduğu belirtilmektedir. Bu kişiler ise öğrenci, hoca ve hayatta ise öğrencinin babası olarak dile getirilmektedir.⁵⁰ Zernûcî'nin ilk faslın başlığında ilim ve fıkıh bir kabul etmesinden sonra fıkıh eğitimini konu alan bu açıklaması onun fakih kimliğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim dini ilimler arasında fikhin yerini göstermek için kullandığı şu beyit dikkat çekmektedir:

إِذَا مَا اعْتَزَّ دُوْ عِلْمٍ بَعْلِمٍ * فَعَلِمُ الْفَقْهَ أَوْلَىٰ بِاعْتِرَازِ

*Bir ilim sahibi onunla gurur duyacaksa * Fıkıh buna en layık olandır*

Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060 [?]) bazı işleri için Buhara'dan ayrılıp birkaç gün taşrada bulunmak zorunda kalmıştır. Öğrencilerinin çoğu Halvânî'yi ziyaret etmiş, sadece Ebû Bekir ez-Zerencerî (ö. V/XI) katılamamıştır. Öğrencisi Ebû Bekir ez-Zerencerî ile bir süre sonra karşılaştığında Halvânî ondan ziyaretine gelmemesinin nedenini öğrenmek istemiştir. Zerencerî, köyde annesinin yanında bulunması gerektiğinden gelemediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Halvânî öğrencisine "Ömrün uzun olur ama ders halkasının hazzında benzer bereketi bulamazsın" demiştir. Sonucunda Halvânî'nin dediği gerçekleşmiş, Zerencerî hayatının çoğunu köylerde geçirmiş, düzenli bir ders halkası olmamış ve ilminden sınırlı sayıda kişi istifade etmiştir.⁵² Zernûcî'nin öğrencinin hocasına karşı taşıması gereken tutum için alıntıladığı bu örnek, dönemin anlayışını yansıtmaya açınsından değerlidir.

Zernûcî, ehl-i sünnet mensuplarının Allah Teâlâ'dan kendilerini hakikate ulaştırmasını talep ettiğini, akılla doğruya ulaşılacağını kabul edenlerin ise bu noktada hataya düştüklerini söylemektedir.⁵³ Onun Sünnî inanç sistemini takip edenler ile bilgi kaynağı olarak akıllı önceleyen kelâmî fırkaların arasını ayırması onun Mâverâünnehir Hanefilerinde görülen Mu'tezile muhalefetini taşıdığını göstermektedir.

49 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 79, 82–83.

50 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 88–89.

51 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 96.

52 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 81; Oruç, *Hanefi Mezhebinin Mezhep İçi Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği*, 113.

53 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarika't-te'allüm*, 107.

Zernûcî'nin, yine Şemsüleimme el-Halvânî hakkında aktardığı şu husus dikkat çekmektedir. Onun babası tatlı satarak geçimini sağlayan fakir birisi olmasına rağmen sermayesi olan bu tatlılardan ihtiyaç sahiplerine ikram edip karşılığında onlardan oğlunun ilim sahibi olabilmesi için dua etmelerini isteyecek hassas yapıda bir kimsedir. Zernûcî de bunu anlattıktan sonra babasının bu cömertliği, sahih itikadı ve Allah Teâlâ'ya yakarışı sayesinde Halvânî'nin ilimde bu dereceye ulaştığını kaydetmektedir.⁵⁴ Zernûcî verdiği bu örnek ile öğrencinin dikkat etmesi gereken noktalar olduğu kadar ebeveynlerin de çocuklarının eğitim hayatına karşı özenli ve onların manevî yönünü ihmal etmeyen bir anlayışa sahip olmasının önemine işaret etmektedir.

Zernûcî hocası Kâdîhan'ın fıkıh öğrencisinin muayyen bir fıkıh kitabını ezber dersine ulaşacak kadar çok mütalaa etmesinin gerektiğini, bu şekilde fikhî meselelere karşı bir yatkınlık kazanacağını ifade ettiğini belirtmektedir.⁵⁵ Yine İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805): "Bizim mesleğimiz beşikten mezara kadardır. Her kim bir saat bu ilimden ayrılmayı isterse derhal bıaksana" dediğini nakletmektedir.⁵⁶ Bu örnekler, Zernûcî'nin fakih özelliğinin eğitimci kimliğinin gerisinde olmadığını göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Zernûcî'nin kitabında anılan isimlerin Hanefî mezhebinin tanınan fakihleri olması ve kendisinin Mâverâünnehir bölgesinin önemli Hanefî âlimlerinin yanında eğitim görmesi onun aynı geleneği devam ettirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca kitabın birçok yerinde ilim ve fıkıhî birlikte kullanması da dönemin ilim anlayışında fikhin sahip olduğu konuma işaret etmektedir. Bunlar dikkate alındığında onun kitabında sözünü ettiği eğitim genelde dini ilimler olsa da özelde fıkıhî akla getirmektedir.

Ayrıca Zernûcî kitabının farklı yerlerinde amel ve ahlak bütünlüğüne vurgu yapmaktadır. Örneğin ilk fasılda fıkıhî ilgilendiren bilgileri tahsil etmenin hükmünü belirttikten sonra kalbi hasletleri ve onlarla ilgili bilgilerin hükmünü açıklamaktadır. İkinci fasılda ise niyetin önemini açıkladıktan sonra öğrencinin ilmin izzetini alçaltmadan tevazua önem vermesinin altını çizmektedir. Aynı şekilde dünyalık

54 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm*, 108; Oruç, *Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Ekleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği*, 112.

55 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm*, 112.

56 Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm*, 115.

menfaatleri arzulamaması, cimrilikten uzak durması, ilim yolunda karşısına çıkacak engellere sabretmesi gibi ahlaki öğütler eserin genelinde üzerinde durulan noktalardandır. Bunların yanında insanın elinden geldiğince yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra dua ve yakarışı unutmaması tavsiye edilmektedir. Ayrıca gece nafil namaz kılması, Kur'ân okuması ve Hz. Peygamber'e (a.s.) bolca salâtüselâm getirmesi gibi ibadet nitelikli eylemlerin önemine değinilmektedir.

Öğrencilerin eğitimde nelere dikkat edeceğinden bahseden Zernûcî'nin *Ta'îlîmü'l-müte'allim* isimli eserinde de Mâverâünnehir Hanefîlerinde görülen ilmi eğilimler öne çıkmaktadır. İnanç noktasında Sünnî çizgiye işaret edilirken amel konularında Hanefî mezhebinin görüşleri takip edilmektedir. Bununla birlikte eğitim ilkelerine dair bilgilerin yanında eserin genelinde ahlaki/tasavvufi tavsiyeler dikkat çekmektedir. İslami ilimler içerisinde fıkha yaptığı vurguların çokluğu ise hem onun fakih kimliğini hem de dini ilimler arasında fikhî oturttuğu konumu açığa çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esmârü'l-ceniyye fî esmâ'i'l-Hanefiyye*. ed. Abdülmuhsin Abdullah Ahmed. Bağdat: Dîvânü'l-Vakfî's-Senî, 2009.
- Bağdatlı İsmail Paşa, Babanzâde İsmâîl b. Mehmed Emîn b. Selîm. *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâ'ü'l-mü'elîfîn ve âsârü'l-musannifîn*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, ts.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. "Zernûcî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 294–295. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bursalı Mehmed Tâhir, Mehmed Tâhir b. Rifat. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmir, 1333.
- Çağırıcı, Mustafa. "Âdâb-ı Ders". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 335. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- İbn Abdülhak el-Bağdâdî, Ebü'l-Fezâil Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh. *Merâsîdü'l-ittulâ' 'alâ esmâ'i'l-emkine ve'l-bikâ'*. ed. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimma sebete bi'n-naql evi's-semâ' ev esbete-hü'l-ayân*. ed. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1978.
- İbn Kutluboga, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboga b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâli el-Misrî. *Tâcü'l-terâcim*. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1962.
- İbn Nâsirüddîn, Ebü Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî. *Tavzîhu'l-Müştâbih fî zabtu esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*. ed. Muhammed Naîm Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü 'z-zunûn 'an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn*. ed. Mehmet Şerefettin Yaltkaya - Ahmed Rifat Bilge. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kavakcı, Yusuf Ziya. *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Kazıcı, Ziya. "Eğitim". *Temel İslam Ansiklopedisi*. 358–375. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Kefevî, Mahmud b. Süleyman. *Ketâibu a'lâmi 'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni 'l-muhtâr*. ed. Saffet Köse vd. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 11. Basım, 2018.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısırî. *el-Cevâhirul 'l-mudiyye fî tabakâti 'l-Hanefiyye*. ed. Abdülfettâh Muhammed Hulv. Gize: Hicr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İlân, 2. Basım, 1993.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînilâh es-Sihâlevî. *el-Fevâ'idü 'l-behiyye fî terâcimi 'l-Hanefiyye*. Kahire: Dâru's-Saâde, 1324.
- Oruç, Muhammed Ferruh. "Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği". İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2021.
- Özbek, Abdullah. "Din Eğitimi ile İlgili Temel Kavramlar". *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*. ed. Mehmet Emin Ay. 2–21. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. ed. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1962.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi 'l-Hanefiyye*. ed. Abdülfettâh Muhammed Hulv. Riyad: Dâru'r-Rifâî, 1983.
- Zernûcî, Burhânüddîn. *Ta'limü'l-müte'allim tarika 'l-te'allüm*. ed. Mervân Kabbânî. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1981.

